

OD REDAKCJI

Trzeci Świat, zwany też Globalnym Południem, stanowił ważne pole rywalizacji między supermocarstwami w okresie zimnej wojny. Proces dekolonizacji, zapoczątkowany po II wojnie światowej, spowodował pojawienie się na mapie świata wielu nowych państw, które stanęły przed wyborem ścieżki rozwojowej. Dla wielu z nich socjalizm jawił się jako pożądaný model, umożliwiający szybką modernizację po latach kolonialnego wyzysku. W przypadku Związku Sowieckiego dekolonizacja umożliwiła szersze propagowanie ideologii marksistowsko-leninowskiej oraz rozszerzenie rywalizacji politycznej z państwami zachodnimi, zwłaszcza byłymi metropoliami kolonialnymi i Stanami Zjednoczonymi. W tej sytuacji w drugiej połowie lat pięćdziesiątych władze w Moskwie aktywnie zaangażowały się w pomoc polityczną i ekonomiczną wielu nowo powstałym państwom i ruchom narodowowyzwoleńczym. Na wsparcie finansowe, materialne i wojskowe mogły liczyć zwłaszcza te podmioty, które włączyły treści socjalistyczne i marksistowskie do swoich programów politycznych. Wzrost zaangażowania ZSRS w Trzecim Świecie szedł w parze z rosnącą aktywnością na tych obszarach innych państw komunistycznych, zwłaszcza NRD i Czechosłowacji. Swoją rolę w procesie dekolonizacji miała również Polska, choć skala i forma jej zaangażowania była zazwyczaj mniejsza niż innych krajów bloku sowieckiego.

Ostatnie lata przyniosły wiele nowych teorii, spojrzeń i rozważań na temat wielopłaszczyznowych relacji między ZSRS i jego satelitami a Trzecim Światem. Badacze wyraźnie podkreślają, że państwa socjalistyczne, znajdujące się pod kuratelą Moskwy, miały spory margines autonomii w zakresie kształtowania dwustronnych relacji z państwami i ruchami wyzwolenческими na Globalnym Południu. Ich polityka wobec tego obszaru nie wynikała jedynie z nakazów i zakazów Moskwy, lecz była wypadkową wielu czynników wewnętrznych i zewnętrznych, w tym możliwości ekonomicznych, ambicji liderów, a także uwarunkowań globalnych. O ile w okresie zimnej wojny badacze zachodni wskazywali na dominującą rolę ideologii jako siły napędowej zaangażowania bloku sowieckiego na Globalnym Południu, o tyle obecnie coraz częściej podkreślają motywację ekonomiczną jako jedną z kluczowych przesłanek aktywności państw socjalistycznych w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej. Szerokie otwarcie archiwów w większości byłych europejskich

państw komunistycznych ułatwiło prowadzenie badań poświęconych ich interakcji z Trzecim Światem, a także pozwoliło na głębsze spojrzenie na rolę ideologii i ekonomii w kształtowaniu relacji między Wschodem a Południem. Umożliwiło też dokładniejsze spojrzenie na politykę poszczególnych krajów socjalistycznych, np. w zakresie pomocy wojskowej dla organizacji antykolonialnych, gdyż różniła się ona skalą i motywacjami.

Badania zaprezentowane w niniejszym numerze „Pamięci i Sprawiedliwości” są kontynuacją naukowych dociekań na temat okoliczności, przyczyn i form zaangażowania państw socjalistycznych na Globalnym Południu na podstawie bogatego materiału źródłowego z archiwów polskich oraz zagranicznych. Numer otwierają dwa eseje, które zawierają analizy uwarunkowań polityki zagranicznej PRL względem Trzeciego Świata. W pierwszym Jacek Tebinka koncentruje się na zmianach w polityce zagranicznej Warszawy, które pojawiły się po Październiku '56. W drugim Jacek Knopek przedstawia determinanty kształtujące polityczne i ekonomiczne relacje PRL z Afryką Subsaharyjską.

W dziale studiów znajduje się osiem artykułów przygotowanych przez badaczy z Polski, Niemiec i Albanii. W pierwszym Przemysław Gasztold oraz Klejdi Këlliçi pochylają się nad aktualnym stanem badań na temat relacji bloku sowieckiego z Trzecim Światem, analizują w ich kontekście dotychczasowe wyniki prac dotyczących relacji PRL z krajami Azji, Afryki i Ameryki Łacińskiej na wielu płaszczyznach oraz wymieniają luki badawcze, które mogą być przedmiotem dalszych, pogłębionych studiów. Następnie Piotr Puchalski przedstawia rozważania na temat zmiany i ciągłości w polskiej polityce wobec Afryki od 1918 do 1964 r. Badając podejście II Rzeczypospolitej i PRL do tego kontynentu, Autor podkreśla istotną rolę czynników ekonomicznych w kształtowaniu polityki władz w Warszawie. Przedmiotem badań Filipa Urbańskiego jest działalność Organizacji Jedności Afrykańskiej, którą analizuje przez pryzmat dokumentów polskiej dyplomacji. Zauważa on, że o ile w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych Warszawa bacznie obserwowała aktywność OJA, o tyle w kolejnej dekadzie jej zainteresowanie tą organizacją znacznie się zmniejszyło. Błażej Popławski przedstawia zaangażowanie PRL w misjach pokojowych na terenie Afryki Subsaharyjskiej do 1990 r., w tym okoliczności oraz polityczne motywy zaangażowania Polaków w tego rodzaju przedsięwzięciach w Nigerii, Etiopii i Namibii.

Klejdi Këlliçi, korzystając z dokumentów z archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Albanii, przedstawia wyniki badań na temat relacji tego kraju z Libią w okresie zimnej wojny. Wskazuje na kluczową rolę Chińskiej Republiki Ludowej oraz ZSRS w kształtowaniu polityki Tirany wobec Trzeciego Świata. Bernd Schaefer opisuje relacje między Niemiecką Republiką Demokratyczną a Kambodżą/Kampuczą w latach 1969–1989. Przedstawia powody znaczącego opóźnienia w nawiązaniu stosunków dyplomatycznych Berlina Wschodniego z Phnom Penh, szczególnie w porównaniu do pozostałych państw komunistycznych, a także omawia skomplikowany przebieg tych relacji, rozgrywający się w cieniu rywalizacji chińsko-sowieckiej. Pozostając na Dalekim Wschodzie, Marek Hańderek analizuje relacje PRL z Koreańską Republiką Ludowo-Demokratyczną w latach osiemdziesiątych przez pryzmat polityki gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Autor wskazuje, że dzięki Jaruzelskiemu doszło do zbliżenia politycznego między Koreą Północną a PRL, choć nie przełożyło się ono na wzrost współpracy ekonomicznej. Dział studiów

poświęconych relacjom bloku sowieckiego z Trzecim Światem zamyka opracowanie Przemysław Gasztolda, który opisuje bezpłatną pomoc wojskową udzielaną przez PRL państwom i ruchom narodowowyzwoleńczym w Azji, Afryce i w Ameryce Łacińskiej.

Na dział „Varia” składa się dziesięć artykułów. Otwiera go praca Jana Pietrzykowskiego, poświęcona salezjańskiemu zaangażowaniu na płaszczyźnie duszpasterskiej oraz szkoleniowo-wychowawczej na Dolnym Śląsku od zakończenia II wojny światowej aż po czasy współczesne. Następnie Krzysztof Latawiec, na podstawie dokumentów z archiwów litewskich, rosyjskich oraz ukraińskich, przybliża zagadnienie dekompozycji rosyjskiej administracji celnej Królestwa Polskiego, będącej efektem wydarzeń politycznych, które rozegrały się w Imperium Rosyjskim w latach 1917–1918. Kamil Potruski i Arkadiusz Włodarczyk pochylił się z kolei nad niezrealizowaną ostatecznie koncepcją polskiego ruchu olimpijskiego z początku lat dwudziestych, związaną z ideą organizacji Igrzysk Środkowoeuropejskich.

Przemysław Jagieła, na przykładzie rozstrzelania polskich żołnierzy pod Ciepeliowem we wrześniu 1939 r., przedstawia uwarunkowania oraz trudności w ściganiu przez aparat sprawiedliwości RFN zbrodni niemieckich popełnionych w Polsce. Zwraca uwagę nie tylko na kulisy pracy sądów w Niemczech Zachodnich, lecz także podkreśla sposoby postępowania niemieckich świadków podczas śledztw. Problematyka kolejnego artykułu także dotyczy powojennych rozliczeń zbrodni nazistowskich. Konrad Graczyk omawia kulisy i znaczenie procesu niemieckiego prokuratora Josefa Abbotta, który toczył się w latach 1949–1950 przed sądem w Gdańsku. Autor podkreśla nietypowość sprawy Abbotta, który jako jeden z niewielu nazistowskich prawników został w okresie powojennych rozliczeń pociągnięty do odpowiedzialności karnej. Adam Fitas przybliża postać Józefa Mackiewicza, jednego z najważniejszych, naocznych świadków ekshumacji grobów w Katyniu w 1943 r., oraz jego późniejszą rolę dokumentalisty i monografisty tej zbrodni. Z kolei Jacek Zygmunt Sawicki, w związku ze zbliżającą się 80. rocznicą wybuchu Powstania Warszawskiego, omawia badania dotyczące przekształceń form pamięci zbiorowej związanej z tym wydarzeniem.

W kolejnym artykule, umieszczonym w dziale „Varia”, Patrycja Resel przedstawia treść zeznania pierwszego komendanta Okręgu IX Łódź Narodowych Sił Zbrojnych ppor. Ewarysta Zwierzewicza, pochodzącego ze śledztwa prowadzonego przeciw niemu od czerwca 1953 r. przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Zielonej Górze. Z kolei Renata Nowaczewska analizuje działalność amerykańskich fundacji Forda oraz Rockefellera we wczesnym okresie zimnej wojny, związaną z prowadzeniem programów wymiany stypendialnej z krajami komunistycznymi na przykładzie kontaktów z PRL. Autorka zwraca uwagę na podobieństwa i różnice występujące pomiędzy obu organizacjami na tym polu, a także prezentuje kilka studiów przypadku polskich stypendystów. Dział zamyka artykuł Tomasza Korbana, który bazując na polskich dokumentach dyplomatycznych, omówił polsko-brytyjskie stosunki gospodarcze w latach siedemdziesiątych.

W dziale „Studia i Materiały” znalazły się dwie edycje źródeł. Pierwsza, opracowana przez Marcina Kruszyńskiego, dotyczy spostrzeżeń Tadeusza Skowrońskiego, polskiego posła w Rio de Janeiro w okresie II wojny światowej, na temat stosunków brazylijsko-sowieckich w tamtym okresie, także w kontekście sprawy polskiej. Drugi dokument,

opracowany przez Pawła Orłowskiego, stanowi ciekawy przykład propagandy Ludowego Wojska Polskiego, dotyczącej stosunków państwo–Kościół w kontekście drugiej wizyty papieża Jana Pawła II w PRL w czerwcu 1983 r.

Zawartość tomu uzupełniają trzy recenzje, przygotowane przez Zbigniewa Bereszyńskiego, Krzysztofa Lesiakowskiego oraz Michała Przeperskiego. Numer zamyka sprawozdanie (autorstwa Piotra Pietygi) z trzeciej edycji ogólnopolskiej konferencji naukowej „Biskupi w rzeczywistości politycznej Polski »ludowej«”, która odbyła się 21–22 lutego 2023 r. w Warszawie.

Przemysław Gasztold

ORCID: 0000-0003-4137-006X

Sylwia Szyc

ORCID: 0000-0002-2930-9285